

2. glava: SRPSKO-ALBANSKI ODNOSI U JUGOSLOVENSKOJ DRŽAVI

U srpsko-albanskim odnosima, od stvaranja jugoslovenske drave, moguće je govoriti o nekoliko faza:¹

- prva, 1918-1941/45. godina: period u kome albanska manjina ("šiptari") nema garantovana manjinska prava i živi pod srpskom dominacijom, osim u vremenu od 1941-1944, kada se, u saradnji s nacističkom Nemačkom i fašističkom Italijom, u okvirima tada stvorene Velike Albanije, uspostavila albanska dominacija nad Srbima i Crnogorcima;

- druga, 1945-1966. godina: period oscilacija u ovim odnosima: od oružanih sukoba, do pokušaja da se sporovi reše političkim sredstvima, medju kojima su primenjivana i administrativna ograničenja prava Albanaca, čak i nasilje;

- treća, 1966-1981. godina: tzv. postbrionski period, u kome dolazi do priznavanja i garantovanja manjinskih prava Albanaca u izuzetno širokom opsegu. To podržava i podstiče njihovu nacionalnu emancipaciju i afirmaciju. Medjutim, zaokruživanjem birokratske, etatističke dominacije, na nivou Republike Srbije ali i Pokrajine Kosovo i jačanjem albanske komunističke elite, ona prerasta u snažni albanski nacionalistički pokret, koji vodi u političke sukobe;

- četvrta, 1981-1992. godina, odnosno, sve do danas: obeležena je dezintegracijom (bivše)

¹ Kao polazna osnova za izradu ove periodizacije korišten je prilog: Adem Hasanaj, "Položaj i specifičnosti istorije, kulture, obrazovanja, jezika i pisma albanske narodnosti u Jugoslaviji", *Otvoreni problemi narodnosti u Jugoslaviji*, Pravo i Univerza v Mariboru. Evropski center za proučavanje medetničnih odnosev in regionalizma, Novi Sad, 1991, 229.

Jugoslavije i jačanjem nacionalističkih pokreta, koji vode u otvorene sukobe i građanski rat na prostorima bivše Jugoslavije. U ovoj fazi dolazi do zapleta kosovske drame, uspostavlja se dominacija Srbije nad Kosovom i Albancima a albanski nacionalistički pokret nastoji da stvori nezavisnu i samostalnu državu Kosovo.

A) IZMENJIVANJE DOMINACIJE, 1918 - 1945

Od nastanka Jugoslavije njeni odnosi sa Albancima su u znaku otvorenog političkog i oružanog sukoba u koji je uključena i Albanija.²

To je uslovljeno, između ostalog, time što su o budućnosti stanovništva u jugoistočnoj Evropi odlučivali državnici koji su predstavljali evropske sile, a da mnogi od njih nisu ništa znali o balkanskim pitanjima. Dok su moćna jugoslovenska, italijanska i grčka propaganda nastojale da utiču na ishod, dotle budućnost novostvorene države - Albanije jedva da je privukla ičiju pažnju. Ona je ignorisana iz dva glavna razloga:

Prvo, zbog uloge koju je Srbija odigrala u I svetskom ratu, sile Antante su blagonaklono gledale na njene pretenzije prema Kosovu. Tokom Prvog svetskog rata Srbija je izgubila jednu petinu stanovništva. Sile Antante su bile uverene da bi Srbiju trebalo nagraditi za taj njen heroizam i žrtve. To se ogledalo i u tome da su, u junu 1918.

² U februaru 1919. godine, u severnoj Albaniji, buknuo je ustanak. S ciljem izazivanja pobune i na Kosovu, Metohiji i zapadnoj Makedoniji, preko tri hiljade naoružanih ljudi prodrlo je, iz Albanije, u ove oblasti. Na to je Jugoslavija odgovorila merama "oružane pacifikacije", koje su odnele mnoge albanske žrtve (*Radničke novine*, Beograd, 26. juni 1920; *Naša Iskra*, Beograd, 11. juni 1920). Sledi i vojni upad u severnu Albaniju kao i rušenje vlade Fana Nolića a uspostavljanje vlasti Zogua (Zogu) ("Srbija i Albanci. Pregled politike Srbije prema Albancima od 1913. do 1945. godine", Knjiga druga, *časopis za kritiku znanosti*, Ljubljana, 1989, 17-34).

godine, nekoliko meseci pre kraja rata, Sjedinjene Američke Države godišnjicu Kosovske bitke obeležile kao dan posebnog sećanja na Srbiju i sve druge potlačene narode koji su se borili u Prvom svetskom ratu.³

Srbija je, takodje, bila miljenica britanske i francuske javnosti.⁴ Tako je argument Srba da im je Kosovo potrebno za uspostavljanje vlastitog kulturnog identiteta, posle stravičnih žrtava i stradanja koje je njihova nacija pretrpela u ratu, bio veoma uspešan. Posle proglašenja kraljevine, Srbi su, prvi put u svojoj istoriji, živeli unutar jedne jedinstvene države, za koju su smatrali da imaju pravo da rukovode njome posle strašnih ratnih žrtava. Albanci su, s druge strane, imali velike teškoće da se prilagode novoj situaciji, u kojoj su njima vladali pripadnici dojučerašnjeg nižeg sloja. Uz to, na Balkanu je osam godina neprestano vođen rat i za to vreme su se produbile nove i stare mržnje između Srba i Albanaca. Osećanje straha, ogorčenosti i izdaje sada je preovladavalo u albanskim selima na Kosovu. Neposredno posle uspostavljanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca zatvorena su albanska filantropska i kulturna društva, kao i sve albanske škole, što je produbilo nepoverenja i pojačalo strahove i podozrenja.⁵

³ Značaj Kosova bio je tema bezbrojnih verskih slu`bi, predavanja i govora (irom Sjedinjenih Dr`ava. U specijalnoj memorijalnoj slu`bi, odr`anoj u njujork{koj katedrali Svetog Jovana Bogoslova, vele`asni Hauard S. Robins (Howard C. Robbins) uporedio je Srbiju sa narodom izrailjskim, rekav{i da Srbija "mnogo du`e od Izraela strpljivo podnosi svoje patnje ulivaju}i nadu koja je plamtela pet vekova" (T.A. Emmert, "The Kosovo Legacy", *Srbian Studies*, vol.5, no. 2, 1989, 22).

⁴ U Velikoj Britaniji je, 1916. godine, odr`an pomen u slavu godi{nje Kosovske bitke. U Londonu je otvorena prodavnica u kojoj se mogla na}i literatura o Srbiji, a nju su izdava~ke ku}e {tampale u desetinama hiljada primeraka, informacije su na{iroko razgla{ene i preko drugih sredstava, uklju~uju}i i filmove. Afi{i napravljeni po slici "Juna~ka Srbija" iz *Pan~a* (Punch) mogli su se videti {irom zemlje. I u nekim pozori{tima svirala se srpska nacionalna himna (Isto, 21).

⁵ Miranda Vickers, , 97,98.

Od 1918. godine vlasti Jugoslavije, u nastojanju da konsolidiraju svoju izrazito nepopularnu upravu na Kosovu, vode naročito tešku borbu protiv albanskog pokreta "kačaka".⁶

Osnovni cilj ovog pokreta bio je da se ubedi međunarodna zajednica da pristane na to da Albanija anektira Kosovo. Vodeći koordinator kačačkog pokreta bio je Kosovski odbor koji je osnovao svoje ogranke u svakom gradu Kosova. Pojedine značajnije kačačke akcije, u prvih pet posleratnih godina, zahvatile su sva područja u kojima se nalaze albanska naselja, od mesta Tuzi, u Crnoj Gori, do Debra u zapadnoj Makedoniji.

Pripadnici kačačkog pokreta uglavnom su bili albanski emigranti sa Kosova. Srbi su o kačačkom pokretu govorili kao o otpadničkoj organizaciji, a Albanci kao o nacionalno-oslobodilačkom pokretu. U

⁶ "Kačak" znači prognanik, otpadnik od zakona i vodi poreklo od turske reči "ka-mak", koja označava onoga koji je u bekstvu i koji se krije.

O kačačkom pokretu se, dvadesetih godina ovog veka, može govoriti kao o značajnom fenomenu. Razvoj ovog pokreta je onemogućen pre svega sukobima oko budućnosti Albanaca i Albanije unutar same albanske zajednice. Ovaj pokret je bio proganjan i od vojske i policije Jugoslavije, ali ga je, u odlučujućoj meri, onemogućio Zogua (Marco Dogo, *Kosovo. Albanesi e Serbi: le radici del conflitto*, Marco, Lungro, 1992, 64, 77). Naravno, o ovom pokretu kao i o drugim pojavama iz srpsko-albanskih odnosa postoje dve oprečne "nacionalne istine". Po tzv. srpskom vidjenju, kačaci su bili odmetnici od vlasti i razbojnici, odnosno pljačkaši. Za albansku stranu, to je "najznačajniji oblik oružane borbe albanskog naroda u buržoaskoj Jugoslaviji protiv nacionalnog ropstva i raznovrsnih pritisaka", kako ocenjuje Hajredin Hodža (Hairedin Hoxha) u prilogu: "Proces nacionalne afirmacije albanske narodnosti u Jugoslaviji" (izabrana poglavlja), *^asopis za kritiko znanosti*, Ljubljana, 51, 52/1982, 62, 249.

Detaljniji prikaz Kačačkog pokreta naći ćete u knjizi autora L. Rushtija, *Levizja Kacake Ne Kosovo (1918-1928)*, Pristina, 1981, and Hajredin Hoxha, "Proces nacionalne afirmacije albanske narodnosti u Jugoslaviji", *Casopis za kritiko znanosti*, Ljubljana, 51, 52/1982.

suštini, kačački pokret je imao elemente i jednog i drugog. Otpadnici od zakona su krenuli u brda i odatle vodili gerilski rat protiv vlasti, terorisanjem lokalnih predstavnika vlasti i kralom stoke od doseljenika. Zapravo, nekoliko nezavisnih bandi koje su napadale i pljačkale udaljena i slabo zaštićena područja duž granice, delovalo je u isto vreme, izbegavajući, isto tako, plaćanje poreza i služenje vojnog roka.

Godine 1921, proglašena je amnestija za sve zločine osim ubistva. To je, međutim, donela samo delimično uspeha, jer su se prognanici predavali neposredno pre nego što bi nastupila zima, a uproleće su se opet vraćali u šume, sledeći na taj način tradicionalnu hajdučiju. Najproslavljeniji kačački vođa bio je Azem Bejta (1889-1924), koji je svoju rodnu Drenicu, okrug u centru Kosova, tokom ranih 20-ih godina, držao u stanju neprekidne pobune. Bejta i njegova žena [ote, koja je, da ne bi povredila patrijarhalne narodne običaje, krila da je žensko preuzevši muško ime (Jerim), bili su vođe snažnog pokreta koji je, krajem 1918. godine, brojao oko 2.000 boraca i još 100.000 pristalica. Po savetu Bajrama Cura i Hasana Prištine, Bejta je pozivao Albance da ne plaćaju poreze i da odbiju da služe vojni rok, dok god su im uskraćena prava, što je naišlo na masovni odziv Albanaca. No, ispostavilo se da je Bejtin otpor, koliko god da je bio prihvaćen u narodu, zaustavljen ne toliko vladinom represijom, već sebičnom politikom Ahmeta Zoga i albanskih konzervativaca. Ovaj period je Jugoslaviji za protivnika u Albaniji doneo Italiju.⁷

U Kraljevini Jugoslaviji, Albancima nisu garantovana posebna kolektivna prava, a mere nacionalizacije, agrarne reforme i kolonizacije bile su uperene i protiv nasledjenih feudalnih i

⁷ Miranda Vickers, 99,100.

plemenskih društvenih odnosa ali i protiv Albanaca. Zemljište se preraspodeljuje u korist Srba i Crnogoraca. U prosveti je, na primer, nasuprot odredbama člana 1. Sanžermenskog ugovora o zaštiti manjina u Jugoslaviji, vodjena politika asimilacije.⁸

U razdoblju između dva rata, Kosovo je, u stvari, ekonomski stagniralo. Oko 87% ekonomski aktivnog stanovništva, kako Albanaca tako i Slovena, radilo je u poljoprivredi, ali je poljoprivredna proizvodnja i dalje bila veoma zaostala, a produktivnost niska, dok je broj, uglavnom nepismenog, seoskog stanovništva brzo rastao. Uprkos velikom rudnom bogatstvu, rudarstvo se na Kosovu sporo razvijalo. Najveći rudnici, uključujući i najpoznatiji - rudnik Trepču, bili su u vlasništvu Selection Trust Ltd. iz Londona, a većina drugih bila je u vlasništvu britanskog, francuskog i nemačkog kapitala. Oko 72.8% kapitala uloženog na Kosovu, između dva svetska, rata bio je strani kapital.⁹ Iako je Kosovo bilo bogato rudama, to bogatstvo je počelo da se eksploatiše tek posle 1930. godine. Postojale su samo dve ciglane, tri male električne centrale, pet strugara i deset mlinova. Uprkos niskom nivou industrijskog razvoja, ruralno Kosovo, kao i ostali delovi Balkana, bilo je daleko od toga da bude samodovoljno.

Za razliku od preovladjujuće plemenske strukture Severne Albanije, Albanci sa Kosova

⁸ Iako Vidovdanski ustav (od 28. juna 1921. godine) utvrđuje minimum prava manjina, odnosno "daje se osnovna nastava na njihovom materinskom jeziku pod pogodbama koje je propisati zakon" (član 16. Ustava), Zakon o narodnim školama (od 1929. godine) nastavlja praksu nejednakog tretmana manjina, te Albancima ne garantuje pravo upotrebe jezika u školama a njegovu upotrebu u administraciji otežava brojnim propisima.

⁹ Pipa, and Repishti, Studies on Kosova, str. 126.

živeli su, kao i njihovi srpski i crnogorski susedi, u zadrugama.¹⁰

Albanska zadruga zadržala je najveći broj svojstava klasičnih zadruga, ali je imala i neke svoje, posebne odlike. Pre svega, život u zadruzi je određivao Islam. Zadruga je radila na održavanju onoga što je Islam propisivao.¹¹

Albanci su pokazali da su Islam i zadruga kompatibilni, možda zbog toga što su kuće na Kosovu bile daleko veće nego na drugim mestima, pa članovi zadruga nisu morali da žive zbijeno. Mnoge albanske zadruga imale su velike kuće, visoke kao kule; nazivane su 'kulama'.¹²

Između dva svetska rata, odvijao se snažan proces kolonizacije Kosova. Zapravo, bila su dva

¹⁰ Zadruga, koja je, posle Drugog svetskog rata, počela da se gasi u ostalim delovima Jugoslavije, ličila je na minijaturnu državu u kojoj je izvršnu vlast imao starešina domainstva, odnosno, najpoštovaniji član porodice. Prosečna porodična zajednica imala je između 50 i 90 članova.

U zadruzi je postojala složena mreža odnosa. Podela po starostvu bila je vrlo stroga: svaka starosna razlika donosila je i razlike u statusu. Stariji brat se više pitao od mlađeg; snaha koja je ranije ušla u zadrugu imala bila je više uvažavanja od one koja je u nju ušla kasnije. Svi muškarci bili su više uvažavani nego žene; o svim brakovima odlučivali su stariji; sve je bilo vlasništvo zadruga. Samo su odeva, posteljno rublje i miraz koji su snahe donosile bili smatrani ličnim vlasništvom. Sve što bi članovi zadruga zaradili van svojih domova, predavano je starešini (najstarijem muškarcu).

¹¹ Na primer: odvajanje jerki i žena od svih muškaraca koji ne pripadaju domainstvu, poštovanje Ramazana i obrezivanje sinova; brakovi sinova i kerki sklapani su na određen način. Žene su živele odvojeno, u svojim prostorijama gde su kuvale i gde su se bavile svojim ručnim radovima i primale druge žene u posete. Taj patrijarhalni način života je bio zakon u mnogim albanskim selima Kosova, sve do devedesetih godina.

¹² V. St Erlich, "The Last Big Zadrugas in the Kosovo Region" in R. F. Byrnes (ed.) Communal Families in the Balkans; The Zadruga, Notre Dame University Press, 1976, str. 246-7.

talasa naseljavanja Kosova, Metohije i Makedonije. Prvi započinje Uredbom o naseljavanju južnih krajeva (od 24. septembra 1920. godine), a ostvaruje se u periodu od 1922. do 1929. godine. Drugo talas započinje Zakonom (od 5. decembra 1931. godine) i traje od 1933. do 1938. godine. Po procenama, u oba ova talasa na Kosovo je naseljeno oko 12.000 porodica ili oko 60.000 lica. Ali, po zvaničnim podacima Ministarstva za poljoprivredu Kraljevine Jugoslavije (od 1919. do 1936. godine), bilo je 34.528 agrarnih subjekata. Istovremeno, oko 40.000 Albanaca obuhvaćeno je tzv. privremenom emigracijom u Albaniju.

Kolonizacija je, u početku, obavljena naseljavanjem kolonista - dobrovoljaca. Ali, neki doseljenici, kojima je data zemlja u oblasti Metohije, pokušali su da prodaju svoju imovinu bivšim vlasnicima, Albancima jer su više voleli da okušaju sreću u bogatijim i manje opasnim ravninama Vojvodine. Većina onih koji su se naselili u Metohiji bili su crnogorski pastiri koji nisu bili vični poljoprivredi, ali su sa Albancima bolje saradjivali nego srpski doseljenici, budući da su često imali slične navike i način života. Mnogi Crnogorci su naučili albanski jezik da bi lakše poslovali sa Albancima.

Najuspešnije kolonije bile su one koje su uspostavljene na samom Kosovu, gde je zemlja bila plodnija, klima bolja, a dobre vode je bilo u izobilju.

Krajem prve faze programa kolonizacije, Djordje Kristić, Glavni komesar za agrar, nadležan za kolonizaciju Kosova, zabeležio je da je: "U srezu Lab, Gornje Kosovo, kolonizacija iz temelja izmenila etnički sastav čitave oblasti u kojoj, 1913. godine, nije bilo nijednog stanovnika

Srbina".¹³ Dakle, jedna od značajnih posledica kolonizacije bila je izmena etničkog sastava kosovskih gradova.

Tokom prvih meseci 1928. godine, 938 porodica se naselilo na Kosovu, a od toga 552 u oblasti Prištine. Neprijateljstvo lokalnog albanskog stanovništva bilo je, međjutim, prepreka uspehu programa. Oni su na doseljenike gledali kao na razbojnike i strance. Neprijateljstvo prema novodošavšima pokazalo je i lokalno slovensko stanovništvo - "domaći Srbi",¹⁴ koje je često govorilo albanski, bilo naviknuto na saradnju sa Albancima i usvojilo neke od njihovih običaja. Oni se nisu mirili sa novim, slovenskim došljacima u svojim oblastima, jer su ti, novi imali drugačiji mentalitet i želeli su da jačaju srpska osećanja gdegod da su se naseljavali. Novodošavši su im bili suparnici i jer us uživali podršku vlasti, a i data im je najbolja zemlja, koja je bila oduzeta od albanskih iseljenika, a koju su lokalni Sloveni želeli za sebe.¹⁵ Bilo je praktično nemoguće kolonizovati divlju oblast Gnjilana, nastanjenu neprijateljski raspoloženim Albancima. Bilo je mnogo nesigurnosti u vreme kolonizacije Drenice u kojoj nije bilo nikakvih organa državne vlasti, pa je tek pošto je Azem Bejta, čuveni kačak, ubijen, 1924. godine, mogla da počne kolonizacija te oblasti izgradnjom srpske kolonije Srbica.¹⁶

¹³ D. Krstic, Kolonizacija Ju`ne Srbije, Sarajevo, 1928.

¹⁴ Albanci su koristili izraz "domaći Srbi" za one Srbe čije su porodice živlele na Kosovu pre 1912. godine, i to u relativnoj slozi sa svojim albanskim susedima.

¹⁵ Hamid Kokalari, Kosova, Djepi i Shqiptarizmit, Tirana 1944, str. 35.

¹⁶ Srpski kolonisti su krajem dvadesetih godina osnovali sela Milo{evo, Obili}, Devet Jugovi}a i Lazarevo blizu Pri{tine, nazvanim po kosovskim junacima.

Uporedo sa programom kolonizacije, Albanci su podsticani da se iseljavaju. Naime, kako je opasnost od nestabilnosti na njenim jugozapadnim granicama bivala sve veća, jugosloveska vlada je počela da iseljava i proteruje albansko stanovništvo u Tursku. Mnogi, međutim, nisu otišli u Tursku, niti u Albaniju, već u brda, gde su se, kao već obučeni regruti, pridružili ostacima kačačkih bandi.¹⁷

Prema popisu od 1931. godine, na Kosovu je bilo 552.064 stanovnika, od kojih su 347.213, odnosno 62.8% bili Albanci.¹⁸ Oblasti koje su najviše bile izložene nasilnom proterivanju Albanaca bile su one koje su se prostirale duž albanske granice. Jedan od najvećih zagovornika istiskivanja Albanaca iz Jugoslavije bio je srpski akademik, Vasa ^ubrilović (1898-1990), verni sledbenik Ilije Garašanina (1820-74) i ideja iznetih u "Načertaniju", obnarodovanom 1846. godine.

Načertanijem je traženo ujedinjenje svih zemalja koje su smatrane prervashodno srpskim i pravoslavnim, uključujući Bosnu, Hercegovinu, Crnu Goru, Kosovo i delove Makedonije. U me|uvremenu, ^ubrilović je oštro kritikovao načine koji su primenjivani u sprovođenju programa kolonizacije koji nisu doveli do željene etničke ravnoteže, ni do veće sigurnosti duž jugoslovensko-albanske granice. U Memorandumu o tom pitanju, koji je predočio Skupštini u Bogradu, 7. marta 1937. godine, on je osudio neuspeh programa kolonizacije u Drenici i razlogom neuspeha smatrao naseljavanje Crnogoraca, umesto vrednijih Slovena sa severa.

¹⁷ Miranda Vickers, ,106 - 108.

¹⁸ Popis stanovništva u Kraljevinbi Jugoslaviji, Sarajevo, 1934.

Tridesetih godina, veličina albanskih gazdinstava u srezovima Djakovica i [ar Planina, ukoliko se vlasništvo ne može dokumentovati, ograničena je na 0.16 hektara po članu domaćinstva. Po navodima iz jednog zvaničnog izveštaja, "to je ispod minimuma nužnog za opstanak, ali to je tačno ono što smo želeli - da ih sprečimo da žive i tako ih nateramo da se isele".¹⁹

Vrhunac drugog programa kolonizacije bilo je potpisivanje, juna 1938. godine, Sporazuma između Jugoslavije i Turske o iseljavanju nekih 200.000 Albanaca, etničkih Turaka i muslimana sa Kosova i iz Makedonije u Tursku, koja je u to vreme žarko želela da naseli nenastanjene oblasti Anadolije i nemirne oblasti na granici kurdskih krajeva. Taj Sporazum, međutim, nikada nije do kraja primenjen, pre svega zbog toga što nije bilo novca za slanje iseljenika.

Zapravo, program kolonizacije nije uspeo uglavnom zbog nedovoljnih finansijskih sredstava, nesistematičnog sprovođenja i zbog menjanja politike posle smena vlada, kao i zbog nestručne birokratije koja je rešavala pitanja koja su joj bila poverena jedno po jedno. Ćubrilović je u jednom memorandumu tražio da se čitav program kolonizacije poveri Generalštabu koji bi mogao da ga usmerava preko državnog saveta za kolonizaciju. On je upozoravao da će, ukoliko njegov savet ne bude prihvaćen, doći do rasula.

Uoči Drugog svetskog rata, turski Parlament je odlučio da ne ratifikuje sporazum koji je, jula 1938. godine, potpisan sa Jugoslavijom i to iz tri

¹⁹ M. Pirraku "Kulturno-prosvetni pokret Albanaca u Jugoslaviji (1919-1941)", Jugoslovenski istorijski časopis, br. 1-4, 1978, str. 357-8, citirano u Banac, The National Question in Yugoslavia, str. 297.

razloga: zbog pada Stojadinovićeve vlade, 1939. godine; zbog nedostatka finansijskih sredstava; zbog rata koji je bio na vidiku. Drugim rečima, program kolonizacije je predstavljao potpuni neuspeh.

Medjutim, deportovanje Albanaca bilo je uspešno organizovano. Neki su otišli u Albaniju, drugi u arapske zemlje, ali je većina otišla u Istanbul, prugom Skoplje-Solun, a odatle vozom ili brodom u Tursku. Prema zvaničnim tvrdnjama hiljade Albanaca su se iselili tokom međuratnog perioda i to "dobrovoljno" ili zato što su bili "nezadovoljni novim prilikama i osećali su da im je muslimansko okruženje bliskije". Takve tvrdnje grubo odstupaju od istine. Prirodno, Albancima se nije sviđao njihov novi status u novoj Jugoslaviji, ali nisu želeli ni da dignu ruke od svojih korena u plodnim gazdinstvima svojih sela i odu u neku stranu, siromašnu i nenastanjenu oblast Istočne Turske, ili da postanu izbeglice u Albaniji.

Turske vlasti su naselile Albance uglavnom u unutrašnjosti zemlje, naročito na istoku, oko gradova \arbakir, Elazid i Jozgat, u oblastima koje su bile tužno različite od bogatih oblasti koje su ostavili za sobom, tamo u Jugoslaviji. Pa ipak, znatan broj deportovanih je uspeo, još od samog početka, da se nastani u pogodnijim mestima kao što su Bursa, Istanbul, Bekirdag, Izmir, Kodženi i Eskişehir, gde su osnovali bogate zajednice.

Istovremeno, u Albaniju su naseljavani Albanci sa Kosova i sa drugih jugoslovenskih područja i to uglavnom u močvarnim krajevima na zapadu, u srezovima Tjer, Kavaje, Berat, Elbasan, Drač i

Kruje.²⁰ Nije moguće odrediti tačan broj Albanaca koji su izbačeni iz Jugoslavije dok se svi mogući izvori podataka, a naročito turski, ne prouče. Pa ipak, podaci Kraljevine Jugoslavije i države Albanije, diplomatske beleške, štampa i drugi izvori, kao, na primer, beleške političkih i verskih ustanova i demografske analize pokazuju da je ukupan broj iseljenika iz Jugoslavije bio između 200.000 i 300.000.²¹

Zvanični jugoslovenski izvori umanjuju broj Albanaca koji su napustili zemlju i tvrde da je, 1937. - 39. godine, 19.279 etničkih Albanaca iseljeno u Tursku, a 4.232 u Albaniju. U poređenju sa 30.000 Srba, Hrvata i Slovenaca koji su se, iz ekonomskih razloga, selili u SAD i druge prekookeanske zemlje svake godine, taj broj albanskih iseljenika zvanično nije smatran posebno značajnim.²²

Drugi svetski rat je na Kosovu nije izmenio osnovni model odnosa Srba i Albanaca. Bila je to i dalje dominacija jedna grupe nad drugom. Samo sada ta dominacija uspostvaljena u ime albanske zajednice, a nad Srbima i Crnogorcima.

Opređeljivanje Albanaca, u Drugom svetskom ratu, bilo je, prvo, opređeljivanje za ili protiv kolaboracije i, drugo, za sopstveni nacionalizam i dominaciju nad južnoslovenskim narodima ili za saradnju sa njihovim narodnooslobodilačkim

²⁰ Ledi Karnarvon, majka Odrija Herberta, anga`ovana u radu na pomoći albanskim izbeglicama iz Jugoslavije posle prerane smrti njenog sina, 1923. 1926. je osnovala selo u Albaniji, blizu Kavaje, za brojne izbeglice sa Kosova. Selo je nazvano Herbert, sada Helmasi, u čast njenog sina.

²¹ Z. Shtylla, Kosova Historical Review, br. 3, Tirana, 1994, str. 20.

²² Miranda Vicars, ,116-120.

pokretima.²³ Prevagnulo je nacionalističko opredeljenje za dominaciju nad Drugima unutar Velike Albanije, koja je nastala voljom i uz podršku fašističke Italije i nacističke Nemačke. To označava i period nasilja nad Srbima i Crnogorcima na Kosovu koje će otežati buduće srpsko-albanske odnose.²⁴

Kako su učvršćivali svoj položaj na Kosovu, Italijani su počinjali da organizuju albanske jedinice koje je trebalo uključiti u italijansku vojsku. Neke od tih jedinica sastojale su se od kosovskih Albanaca i ^ama.²⁵ Predratni Oblasni komitet Prizrenske lige se aktivirao, vratio iz izgnanstva i igrao veliku ulogu u saradnji sa okupacionim snagama koje su uspele da se predstavljaju kao oslobodioci Albanaca i tvorci Ujedinjene Albanije. Italijani, a kasnije i Nemci, lako su mogli da iskoriste duboko ukorenjenu želju većine Albanaca za nacionalnim ujedinjenjem. Albanski jezik je po prvi put uveden lokalnu upravu i škole. Bilo je dozvoljeno isticanje albanskih zastava na celom Kosovu koje je bilo pod upravom Italijana. Te mere su, naravno, bile privlačne Albancima i obezbedile su podršku većine kosovskih Albanaca. S druge strane, stav srpske i crnogorske manjine bio je neprijateljski jer su ih i

²³ Janko Pleterski, "Narodnooslobodilačka borba na Kosovu i pitanje antifašizma", *O albanskom i drugim nacionalizmima*, Sveske, Sarajevo, 11-12/1985, 10, 16.

²⁴ Nosilac nasilja nad Srbima i Crnogorcima, u to doba, bila je, pre svih, vojno-politička organizacija Albanaca - Balli Kombetari (Balli Kombëtar) ili "balisti", među kojima je najozloglašeniји bio D_afer Deva (Xhafer Deva); zatim, SS divizija "Skenderbeg" (Skënder-ben) sastavljena od albanskih vojnika i nemačkog komandnog kadra kao i najraznovrsnije tzv. seoske milicije (Hairedin Hoxha, "Proces nacionalne afirmacije albanske narodnosti u Jugoslaviji", *Izabrana poglavlja, ^asopis za kritiko znanosti*, Ljubljana, 51, 52/1982, 267).

²⁵ Albanci muslimani koji žive u oblasti severozapadnog Epira Jedna ozloglašena jedinica Kosovara koja se borila u Albaniji protiv Grka, zvana je "Tarabo".

Italijani i Nemci i Albanci smatrali unutrašnjim neprijateljima. Zbog toga su hiljade Slovena bile hapšene, internirane ili deportovane u logore za prinudni rad, a mnoge hiljade njih je pobijeno. Kuće naseljenika su popaljene, a njihovi stanovnici prinuđeni da napuste Kosovo.²⁶

Iskustvo Drugog svetskog rata i Velike Albanije kod Srba i Crnogoraca će učvrstiti predstavu o "nepouzdanosti" Albanaca, koja će biti podržana i novom predstavom o ideološkoj "nepouzdanosti". S obzirom na to da se Albanci sa Kosova nisu uključivali u partizansku, proletersku revoluciju, u svesti komunističke elite Jugoslavije i Srbije, ali delimično i albansko-kosovske elite (pre svega u komunističkoj partiji, u vojsci i policiji) nacionalizam Albanaca će dobiti i oznaku "kontrarevolucionarni".²⁷ Džafer Deva je (16. septembra 1943. godine) organizovao Drugu prizrensku ligu koja je, u saradnji sa nemačkim okupacionim vlastima, koordinirala aktivnosti brojnih albanskih nacionalističkih struja. Jedna od najradikalnijih, u to doba, bila je Nacionalno-demokratski komitet iz Djakovice. Ova organizacija deluje u Jugoslaviji i posle uspostavljanja komunističke vlasti.

I pored oscilacija u odnosu prema Albancima, najopštije posmatrano, socijalistička misao kod Srba kao i komunističke partije Jugoslavije i Srbije nastojale su da nadju i mehanizme saradnje s

²⁶ Miranda Vickers, ,121,122.

²⁷ O ukorenjenosti ove predstave govori i to što su albanski protesti od kraja šezdesetih pa sve do kraja osamdesetih godina označavani kao "kontrarevolucionarna akcija" (Kurteš Saliu, "Društveno - istorijski koreni i pojavnici oblici albanskog i drugih nacionalizama u Jugoslaviji i putevi prevladavanja", *Isto*, str. 43, 45; Sinan Hasani, "Od nacionalizma do iredentizma", *Isto*, str. 27-34).

Albancima. O tome govori i u toku rata održana Bujanska konferencija.²⁸

Oblasna narodna skupština Kosova i Metohije, u čijem radu učestvuju i predstavnici albanske komunističke elite, donela je (10. jula 1945. godine) Rezoluciju o prisajedinjenju Srbiji, u kojoj se, između ostalog, ističe da šiptarsko stanovništvo uživa "stvarnu ravnopravnost".²⁹ Načinjeni su i mnogi akti rukovodjeni interesom političkog pridobijanja Albanaca za komunističku vlast.³⁰

²⁸ Prva konferencija Narodnooslobodilačkog komiteta za Kosovo i Metohiju, održana od 31. decembra 1943. do 1. i 2. januara 1944. godine, usvojila je Rezoluciju kojom se proklamuje da je "pravi put kojim treba da podje {iptarski narod da bi ostvario svoje te`nje...da se {iptari Kosova i Metohije ujedine sa {ipnijom jeste zajedni_ka borba sa ostalim narodima Jugoslavije protiv okupatora i njegovih slugu. Jer to je jedini put da se izvojuje sloboda, kada }e svi narodi, pa i {iptari, biti u mogu}nosti da se izjasne o svojoj slobodi sa pravom na samoopredeljenje do otcepljenja" (Rado{in Rajovi}, *Autonomija Kosova*, Beograd, 1988, 433-435). Stavovi ove Konferencije nisu imali prakti~no pravno-politi~ko dejstvo na status Albanaca i Kosova u Jugoslaviji, ali su bili zna~ajno i sporno pitanje unutar komunisti~ke elite. Tokom osamdesetih godina, taj spor prerasta u op{tepoliti~ki spor i sukob, u kome se zauzimaju opre~ne pozicije. Za vodjstvo Srbije, to` je jedan od akata u nizu albanskog secesionisti_kog delovanja (Dr Branko Petranovi}, "Separatizam svr{enog ~ina", *Vojska*, broj 40, Beograd, 25. februar 1993, 43, 44). Za albansko komunisti~ko vodjstvo i javnost, kao i za onaj deo vodjstva Slovenije i Hrvatske koji je podr`avao albanski nacionalisti~ki pokret, re~ je o argumentu vi{e u naporima da Kosovo ostvari jednak status sa ostalim republikama jugoslovenske federacije a Albanci ne budu u statusu "konstitutivnog naroda", odnosno nacije.

²⁹ Rado{in Rajovi}, *Autonomija Kosova*, Beograd, 1988, 458-459.

³⁰ Na primer, Ministarstvo unutra{njih poslova DFRJ, 6. marta 1945. godine, je donelo odluku o privremenoj zabrani vra}anja kolonista na njihova ranija mesta `ivljenja na Kosovu. Iz tih mesta oni su, ina~e, proterani tokom fa{isti~ke vladavine na Kosovu i Metohiji (Milovan D`elebd~i}, "Balisti na putu zlo~ina", *Vojska*, broj 40, Beograd, 25. februar 1993, 42). Ova odluka je predstavljala i poku{aj ispravljanja ranije nanesenih nepravdi Albancima ali je i proizvodila novu nepravdu - Srbima. U svakom slu~aju, bila je izuzetak u onda{njem pravnom sistemu Jugoslavije. U to doba u Jugoslaviji se na ~itave etni~ke grupacije koje su, poput Albanaca, masovno saradjivale sa okupatorima, striktno primenjuju Zakon o oduzimanju ratne dobiti za vreme neprijateljske okupacije i Zakon o postupanju sa imovinom oduzetom od strane okupatora i njihovih pomaga~a (od 24. maja 1945. godine). Ove mere su posebno pogodile Nemce, Madjare i Italijane (iz Vojvodine, Slavonije, Dalmacije i Istre), koji su ozna_eni kao "peta kolona" i prinudjeni na masovno

iseljavanje iz Jugoslavije. Ovakve mere imaju negativne efekte po etničku strukturu stanovništva, naročito u Hrvatskoj, iz koje se Srbi masovno preseljavaju u Srbiju - Vojvodinu, i u Bosni i Hercegovini, iz koje se Srbi sele ka Vojvodini a Hrvati ka Hrvatskoj - Slavoniji. To je bio početak etnocentrističkih migracija koje se, pod uticajem političkih i ekonomskih prilika, posebno zaokružiti krajem šezdesetih godina i sa sobom doneti porast nacionalističke homogenizacije i interesničkih sukoba. Naravno, bio je to i dokaz da komunistička elita nije imala osmišljenu politiku upravljanja interesničkim sukobima i da je, u izboru između uvažavanja različitih i često sukobljenih interesa, prednost davala ideološkim i političkim interesima. Albanci su bili izuzeti iz "vladajućeg pravila", jer se verovalo u stvaranje zajedničke države i u "neraskidivost" veza stvorenih u saradnji sa komunističkom partijom Albanije u toku završnih godina antifašističke borbe. Naravno, na ovakva verovanja uticala je i moskovska centrala koja je, sve do 1948. godine, pod svojom kontrolom držala i jugoslovenske komuniste.